

Вікторія ШАТКОВСЬКА-ШМОРГАЙ

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ БАНКАМИ ВНУТРІШНЬОЇ СИСТЕМИ РИЗИК- МЕНЕДЖМЕНТУ НА ОСНОВІ РЕКОМЕНДАЦІЙ БАЗЕЛЬСЬКОГО КОМІТЕТУ

Проаналізовано методологічну базу для створення в банках системи ризик-орієнтованого контролю на основі рекомендацій Базельського комітету. Виділено основні необхідні складові різних моделей ризик-менеджменту, запропоновано форми організації внутрішніх контрольних систем банку.

The methodological basis ground for creation risk-oriented control system in banks based on committee recommendations Basel is analyzed in the article. Essential components of different risk-management models are presented, methods of organization of bank own control systems are suggested.

Новий підхід щодо оцінювання достатності капіталу банку "Базель II", ускладнюючи схему розрахунку нормативу, має за мету забезпечити значну ідентифікацію фінансових ризиків і управління ними. При цьому центр тяжіння переміщається на внутрішні контрольні системи банку, що має послабити залежність найбільш розвинених банків від шкали стандартних оцінок, які не можуть відобразити всієї різноманітності практичних ситуацій у діяльності банків. Тому надзвичайно важливим для банків сьогодні є налагодження ефективного наглядового процесу за внутрішніми системами оцінки своїх ризиків.

Запропоновані Базельським комітетом з банківського нагляду нові положення обумовили появу зацікавленості серед банківської спільноти. Проблема тиці ризиковості в діяльності банківської системи присвячені праці таких відомих вчених Заходу: І. Гайгера, Г. Майера, Г. Шіренберга, Дж. Зюхтлінга, російських

економістів: О. Лаврушина, В. Усоскіна, А. Сімановського та інших. Належне місце у вирішенні цієї проблеми посідають праці таких вітчизняних вчених-економістів: З. Васильченко, А. Мороза, М. Савлука, А. Селіванова, М. Богомаза, Л. Примостки та ін. Проблема класифікації видів внутрішнього контролю вивчалась такими вченими як Н. Білуха, Ю. Данилевський, В. Подільський, В. Суйц, Є. Калюга, Ф. Бутинець, О. Шпіг, Е. Вознесенський, В. Мітрофанов, А. Терехов та іншими.

Метою даного дослідження є аналіз та систематизація основних необхідних складових для формування банками внутрішньої системи ризик-менеджменту на основі другої компоненти Угоди про капітал "Базель II" ("Пруденційний нагляд").

Упродовж останніх років в Україні досить активно розвивалась система та організація банківського нагляду. Орієнтиром для цього стали Базельські принципи. Крім того практично в усіх краї-

нах з розвинутою ринковою економікою запроваджуються міжнародні стандарти фінансової звітності. Водночас процеси глобалізації та розвитку світових фінансових ринків потребують нових змін в організації систем банківського нагляду та регулювання.

14 червня 2006 року Європейським парламентом і Радою схвалено підходи до вимог щодо капіталу. Вони визначені в Директивах Європейського парламенту та Ради 2006/48/ЄС про започаткування і подальше здійснення діяльності кредитних установ та 2006/49/ЄС про достатність капіталу інвестиційних компаній та кредитних установ. Ці документи мають на меті забезпечити послідовне застосування на території ЄС нових міжнародних підходів до вимог щодо капіталу, схвалених Базельським комітетом з банківського нагляду в червні 2004 року [10].

В основу Стандартів лягли положення наступних важливих міжнародних документів:

- Базельська угода про капітал (Базель I);
- Принципи Корпоративного Управління Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР);
- Базельський комітет, особливо “Покращення корпоративного управління у банківських організаціях” (вересень 1999 р.);
- Звіт Групи експертів найвищого рівня із законодавства про компанії, про сучасну регуляторну систему законодавства, про компанії в Європі (Брюсель, листопад 2002);
- Міжнародна угода про оцінку та стандарти капіталу “Базель II” (червень 2004 р.);
- Національне банківське законодавство країн-членів Базельського комітету та Європейського Союзу.

Національний банк України для наближення банківської системи нашої

держави до міжнародних стандартів передбачає таку послідовність та терміни запровадження операційних компонентів “Базель – II”:

- опора III “Ринкова дисципліна” (до 2007 р.);
- опора II “Процес наглядової перевірки” (до 2008 р.);
- опора I “Мінімальні вимоги до капіталу: кредитний ризик – стандартизований підхід” (до 2010 р.);
- опора I “Мінімальні вимоги до капіталу: кредитний ризик – підхід, що базується на внутрішніх рейтингах” (до 2020 р.);
- опора I “Мінімальні вимоги до капіталу: операційний ризик – базовий індикативний підхід” (до 2010 р.);
- опора I “Мінімальні вимоги до капіталу: операційний ризик – стандартизований підхід” (до 2015 р.) [11];

Для цього НБУ розробив нові підходи до оцінки та управління ризиками і налагодження системи ризик-менеджменту в банках та створив методологічну основу у вигляді наступних нормативних документів:

- Положення “Про організацію операційної діяльності в банках України”, затверджене Постановою НБУ № 254 від 18.06.2003 р. (зі змінами та доповненнями від 18.02.2004 р., 21.11.2005 р., 06.11.2006 р.);
- Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків”, затверджені Постановою НБУ № 104 від 15.03.2004 р.;
- Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, затверджені Постановою НБУ № 361 від 02.08.2004 р.;

Структурно документ “Базель II” поділено на три компоненти, так звані “опори”:

- мінімальні нормативи до капіталу банку;

- контроль з боку нагляду за дотриманням цих нормативів;
- ринкова дисципліна.

Розглянемо детальніше так звану Другу опору – “Процес пруденційного нагляду”, аналога якої у попередніх версіях угоди не було. Водночас слід зазначити, що в 1999 році Базельським комітетом були розроблені “Основні принципи ефективного банківського нагляду”, які регламентували мінімальні повноваження та обов’язки органів банківського нагляду. Найголовнішою відмінністю між Другою опорою та Основними принципами є те, що Основні принципи стосуються всього спектра наглядової роботи – від реєстрації банку, його моніторингу та інспектування до можливої ліквідації, тоді як друга компонента стосується вузько-спеціалізованої ділянки оцінки адекватності капіталу банку [6].

Друга опора “Базеля II” покликана сприяти активному діалогу між банками та відповідними національними органами нагляду. У ній викладені основні принципи наглядової перевірки, ризик менеджменту і прозорості та відповідальності нагляду, включаючи оцінку ризику зміни процентної ставки в банківській книзі, операційний ризик та аспекти кредитного ризику. Також пруденційний нагляд повинен стимулювати впровадження банками належних внутрішніх процесів для оцінки адекватності свого капіталу на основі реальної оцінки ризиків для ефективного моніторингу та контролю, для належного врахування взаємозв’язків між різними видами ризиків.

Друга компонента базується на чотирьох принципах, які регламентують обов’язки і повноваження банків та органів регулювання щодо оцінки адекватності капіталу, дотримання яких сприятиме повноцінному запровадженню “Базеля II”:

Принцип 1. “У банках повинні бути відповідні процедури для оцінки адекватності капіталу по відношенню до про-

філю ризику банку та стратегія для підтримки капіталу на відповідному рівні”.

Принцип 2. “Оцінка наглядовими органами внутрішніх процедур банку”.

Принцип 3. “Банки повинні підтримувати регулятивний капітал на вищому за мінімальний рівень”.

Принцип 4. “Наглядові органи повинні втручатися на ранній стадії, щоб попередити падіння капіталу”.

Одним із завдань угоди “Базель II” є спрямування роботи банківського нагляду не просто на застосування математичних моделей в розрахунках визначення наявності в банку достатнього капіталу для покриття ризиків, а й на постійне, методичне використання у банку досконалих механізмів моніторингу й управління ризиками, постійне моделювання і уточнення використовуваних моделей. А це дозволить проводити регулярне уточнення лімітів і сценаріїв антикризових заходів, де реалізуються обов’язки і відповідальність всіх учасників процесу управління. Крім того, це спрямування є підтвердженням відповідальності керівництва банку за встановлення рівня прийнятного ризику і, звичайно, достатньої величини капіталу, яку створює банк для його покриття.

Донедавна всі методологічні розробки надавалися банкам з наглядових органів. І сьогодні основне завдання служби банківського нагляду НБУ теж полягає у забезпеченні нормативної законодавчої бази, направленої на вдосконалення корпоративного управління в банках; в розробці методичних матеріалів по організації і управлінню банківськими ризиками. Але надзвичайно важливим тепер є застосування індивідуального підходу до кожного окремого банку, відмова від універсалізації, створення методики оцінки капіталу найбільш наближеної до конкретного банку та ситуації. Адже документ “Базель II” і основні підходи щодо його реалізації орієнтовані на при-

нцип "один розмір не може влаштувати всіх" (one size does not fit all).

"Базель II" підштовхує банки до вдосконалення внутрішніх систем нагляду та контролю, постійного пошуку нових ідей, проведення досліджень і власних методологічних розробок, вивчення винаходів конкурентів. Але при застосуванні інформації останніх, слід враховувати лише прогресивні винаходи в моделюванні ризиків, які співзвучні з власною концепцією оптимального управління банком. Це повинно призвести до вдосконалення системи моделювання ризиків без їх уніфікації, що суттєво знизить системні ризики в моделюванні, адже помилка в одній з моделей не зможе негативно вплинути відразу на всі банки. Крім того, однакові методи оцінки і поглинання ризиків могли б призвести до "розхитування" банківських систем в світових масштабах.

Так звана "модель "Швейцарський сир" досить точно і наглядно передає картину ідеального і реального контрольного середовища. "Дірки" у шматочках швейцарського сиру власне і відображають недоліки у кількох послідовних рівнях захисту. Рівні захисного контролю покликані звести до мінімуму частоту значних негативних подій в банку. Система повинна бути побудована так, щоб послідовні рівні захисту захищали систему у випадку прориву попереднього рівня, тоді настання "значної негативної події" менш ймовірно, оскільки для цього потрібно, щоб "дірки" в кількох послідовних рівнях захисту співпадали.

Створюючи службу внутрішнього контролю, керівникам банку варто чітко розуміти її місце в системі управління банком, визначати конкретні, відмінні від інших підрозділів, цілі, забезпечити жорстке виконання функцій для досягнення цих цілей і усвідомлення ступеня відповідальності за їх невиконання [5]. Організаційна структура служби внут-

рішнього контролю в банках залежатиме від стадії розвитку банку, зовнішніх умов функціонування, розмірів банку, масштабів і видів його діяльності, стратегічних цілей, застосування інформаційних технологій у автоматизації обліку, професійності персоналу.

Особлива роль у забезпеченні всеосяжного контролю в цій службі приділяється операційно незалежним, адекватно підготовленим та компетентним співробітникам.

Під службою внутрішнього контролю банку деякі науковці розуміють окремий підрозділ, який визначає і здійснює процедури та способи перевірок показників діяльності функціональних підрозділів банку з метою виявлення порушень й розробки рекомендацій щодо їх усунення, а серед основних завдань служби внутрішнього контролю виділяють:

- вивчення та оцінку достатності і ефективності системи внутрішнього контролю, прийнятої в банку;
- контроль за застосуванням та ефективністю процедури управління ризиками і методології оцінки ризиків;
- контроль за точністю та вірогідністю даних і фінансових звітів;
- контроль за банківською системою оцінки капіталу;
- перевірку дотримання юридичних і нормативних вимог, правил поведінки;
- проведення спеціальних розслідувань [5].

Форми організації внутрішнього контролю в банках можуть бути різними, залежно від структури банку та характеру взаємодії його підрозділів (рис. 1).

Очевидно, застосування змішаної форми організації служби внутрішнього контролю забезпечує взаємодію усіх підрозділів та дозволяє професіоналам в сфері контролю консультувати чи надавати пропозиції щодо покращення процедури контролю.

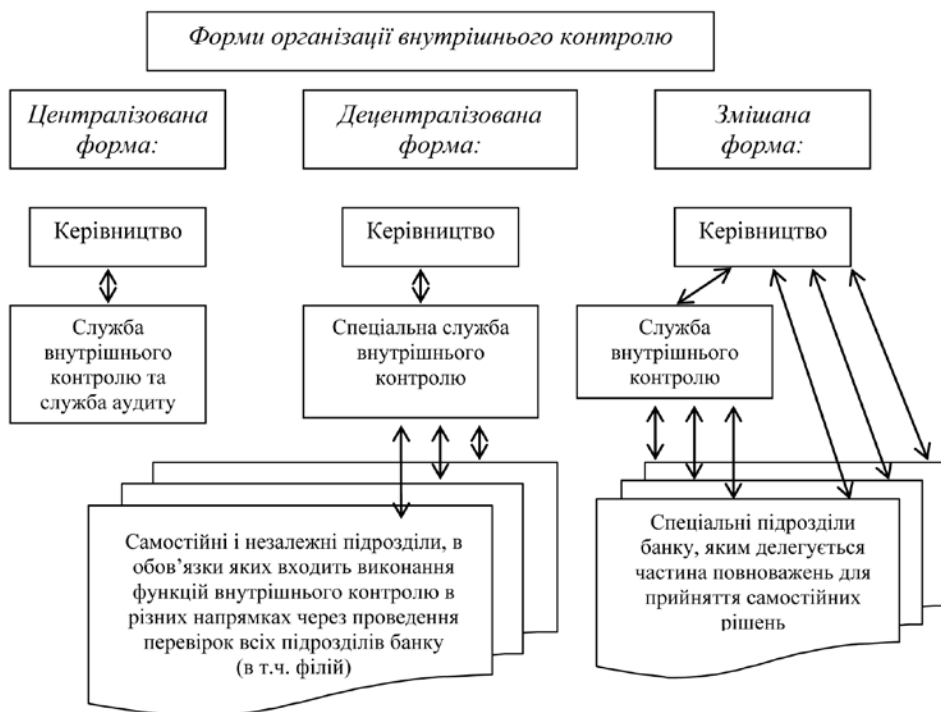

Рис. 1. Форми організації внутрішнього контролю банку

В своїх Методичних рекомендаціях Національний банк України функції управління ризиками покладає на підрозділ з ризик-менеджменту, який повинен бути "повністю незалежним (структурно та фінансово) від підрозділів банку, що безпосередньо приймають ризики (фронт-офісів) та підрозділів, що реєструють факт прийняття ризику та контролюють його величину (бек-офісів)". А керівнику такого підрозділу "бажано мати достатньо високий статус у банку для забезпечення його незалежності від керівників інших операційних чи функціональних підрозділів" [1].

Здійснення аудиту процесів та процедур банку з ризик – менеджменту, оцінку достатності та ефективності систем внутрішнього контролю банку в частині ризик-менеджменту тощо Національний банк України відводить службі внутрішнього аудиту.

Крім того, НБУ рекомендує банкам, виходячи зі специфіки діяльності банку з управління ризиками та необхідності наявності глибоких професійних знань у сфері ризик-менеджменту для її оцінки, в разі потреби розглядати можливість здійснення внутрішнього аудиту ризик-менеджменту із залученням третіх осіб (на умовах аутсорсингу). Однак, Базельський комітет з банківського нагляду цього не схвалює: "Аутсорсинг може становити ризик для банку, такий, як втрата або послаблення контролю над діяльністю зовнішнього провайдера внутрішнього аудиту ..." [5].

Згідно "Положення про організацію операційної діяльності в банках України", затвердженого Постановою НБУ № 254 від 18.06.2003 року "... Банки самостійно розробляють технології здійснення банківських операцій та визначають методи внутрішнього контролю за їх проведенням

відповідно до законодавства України” [2]. Це надає банкам широкі можливості в сфері реструктуризації внутрішніх систем на свій розсуд, керуючись орієнтирами, запропонованими Національним банком України та Базельським комітетом.

В “Базелі II” неодноразово підкреслюється, що цей документ не є повним описом алгоритму і методик, а швидше ескізом для подальших досліджень. Банк, котрий робить все, що раніше забезпечувало успіх: дохідність, висока якість послуг, ефективне управління грошовими потоками – ризикує несподівано зіткнутися з неймовірними труднощами при оцінці ризиків, якщо він не проводить власні методологічні розробки [7]. Насправді тільки деякі положення і елементи оцінювання ризику службами банківського нагляду Національного банку України можуть бути використані банками у власній моделі ризик-менеджменту. Адаже органи нагляду оцінюють не всі види ризиків, а лише певну їх групу.

Загалом внутрішній контроль, орієнтований на ризики, на нашу думку, повинен проникати в усі види та напрями діяльності банку, починаючи з моменту ініціювання операції і закінчуючи формуванням всіх форм звітності. Важливим тут є впровадження різних етапів процедури контролю в поточну діяльність. В тому числі залучення спеціалістів в сфері контролю ризиків на стадії “запуску” нового банківського продукту, але з певною розумною мірою, що дозволило б їм в майбутніх контрольних перевірках зберегти об’єктивність та незалежність. В банках повинен бути розроблений чіткий розподіл функцій і схема відповідальності за виконання обов’язків по всіх підрозділах та організаційних рівнях.

Незалежно від вибраної банком концепції управління ризиками вона обов’язково повинна бути задокументована та доведена до відома для виконання усіма працівниками підрозділів,

які мають до цього відношення у вигляді методичних матеріалів: положень, рекомендацій, методик, технологічних карт здійснення операцій з детальним описом всіх операційних процедур.

Важливим моментом є підтримання методологічної бази в актуальному стані. Якщо операція здійснюється поетапно у різних структурних підрозділах, корисним буде запровадження спільних локально-нормативних актів.

Розглянемо для прикладу організацію роботи в банку по управлінню валютним ризиком. Цей ризик за своєю природою є дотичним до кредитного ризику (при зміні валютного курсу позичальнику важче віддавати кредити, номінал яких виражено в іноземній валюті), ризику ліквідності (банк може застосовувати оцінки своєї ліквідності окремо в кожній валюті), юридичного ризику (враховуючи складність операцій з валютними цінностями більшість із них підлягає додатковому валютному контролю з боку уповноваженого банку).

З прийняттям шостої поправки у 1996 році до Угоди про капітал вперше звертається увага на те, що капіталом повинні перекриватись не лише кредитні, а й ринкові ризики, доволі нові для банківського бізнесу, до яких було віднесено і валютний. Це ще раз підтвердило істотну загрозу, яку спричиняють для банків швидкі темпи зміни кон’юнктури сучасних ринків.

Валютний ризик – це ризик можливості одержання банком грошових втрат або зменшення вартості капіталу в зв’язку з несприятливою зміною валютних курсів. Схильність до ризику визначається динамікою валютних курсів (станом ринку), відкритою валютною позицією банку по різних іноземних валютах, а також кваліфікацією осіб, котрі здійснюють угоди від імені банку (дилерів). На практиці валютний ризик існує за будь-якої валютної операції, але не всі вони призводять до

збитків. Правильна організація фінансової роботи в банку дає можливість звести майбутні збитки до мінімуму або ж перекрити незначні суми збитків відповідними прибутками.

Базельський комітет висунув дуже високі вимоги до професійності наглядовців. Але і працівники банків, що забезпечують виконання операцій з валютними цінностями, повинні бути спеціалістами високого класу, зважаючи на підвищений рівень складності таких операцій. Розраховувала на це і держава, покладаючи на комерційні банки функції агента валютного контролю. Тому в основу системи ризик-менеджменту банку має бути закладена програма управління валютними ризиками (рис. 2). Особливу увагу слід приділяти етапам, методам нагляду за операціями в іноземних валютах.

Величезною перевагою є те, що нагляд на основі оцінки ризиків дозволяє раннє втручання та заходи щодо сфер, в яких ризик суттєво зростає.

Мінімізація ризику досягається впровадженням системи чіткого делегування повноважень, розподілом несумісних обов'язків, розподілом повноважень окремих структурних підрозділів і працівників банку при виконанні ними всіх банківських операцій з обмеженим доступом до операційної системи, щоденним звірянням рахунків, а також проведенням регулярного аудиту операцій і процесів, застосування принципу "двох пар очей" при затвердженні трансакції.

Оперативний контроль за рівнем ризику належить до обов'язків менеджерів, керівників відповідних підрозділів, тоді як стратегічний контроль за діяльністю банку та самого оперативного керівництва може бути реалізований лише власниками – акціонерами банку [8].

"Базель II" головним чином розширює зміни щодо ринкового ризику у сфері ризик-менеджменту, внесені до першої угоди 1996 року. В угоді також обумов-

люється оцінка нових деривативних продуктів, яких, можливо не було тоді, коли були прийняті зміни щодо ринкового ризику 1996 року. Наприклад, такі продукти як свопи повної дохідності та свопи кредитного дефолту [9].

Однією з додаткових складностей у змінах щодо ринкового ризику є те, що вони базуються на підході "знизу-вверх" до оцінки капіталу, а не на підході "зверху-вниз". За першою угодою про капітал активи треба було зважувати на ризик для визначення суми потрібного капіталу. Для ринкових ризиків та операційного ризику спочатку слід визначити капітал, необхідний під кожен сферу ризику, а потім визначити еквівалент активу. Зміни щодо ринкового ризику не включено до нормативів достатності капіталу Національного банку [9]. Ринкові ризики виникають за відкритої позиції банку при коливаннях ринку. Ця вимога поширюється на такі види ризиків:

- ризики, пов'язані з інструментами, які базуються на відсоткових ставках, і пайовими інструментами в портфелі торгових операцій;
- валютний й товарний ризики за всіма операціями банку [4].

При розрахунку достатності капіталу оцінку ринкового ризику відповідно до рекомендацій Базеля-II повинні проводити за торговим портфелем банку. У вітчизняній банківській практиці, згідно з методичними вказівками з інспектування банків "Система оцінки ризиків", система оцінки ринкового ризику передбачає чотири основні компоненти визначення його параметрів:

- кількість, рівень або обсяг ризику, на який наражається банк;
- якість управління ризиком, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків;
- сукупний ризик, який характеризує і кількісний, і якісний показники;

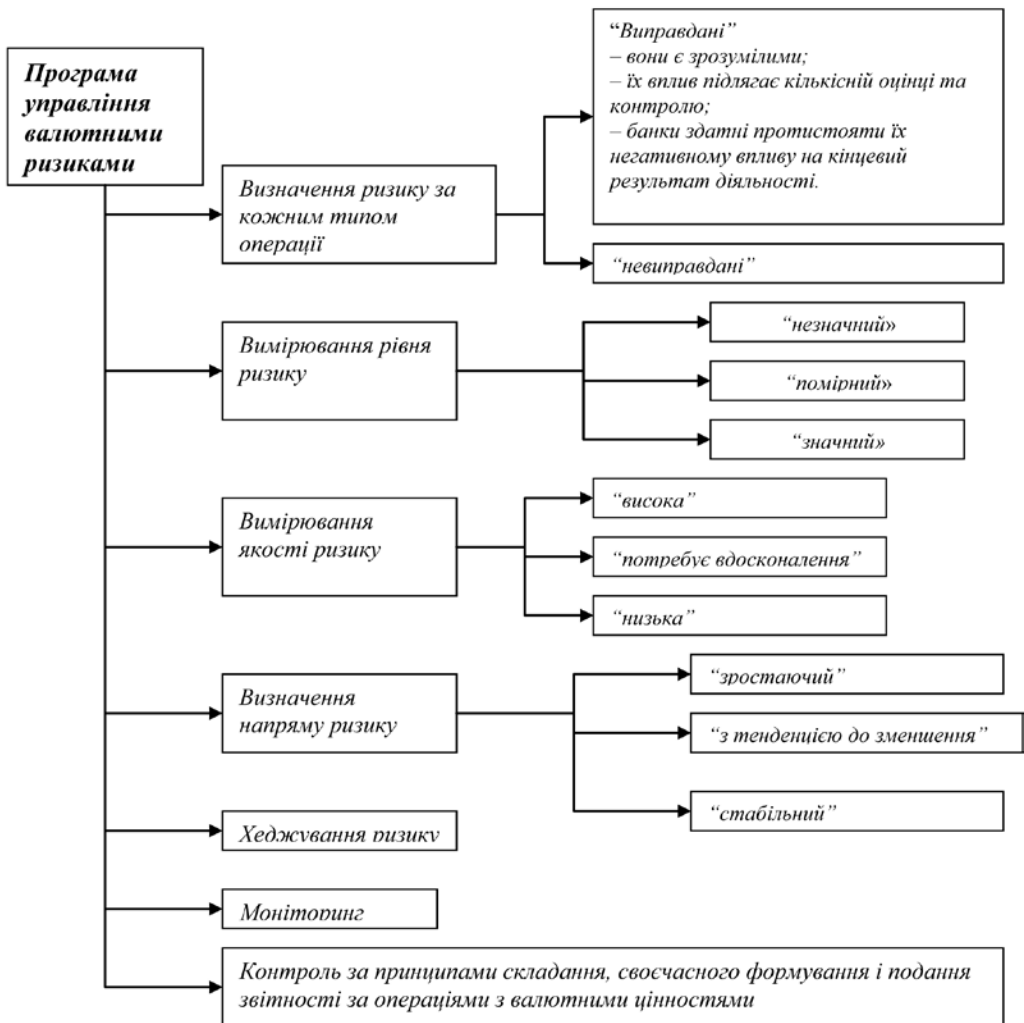

Рис. 2. Програма управління валютними ризиками

– напрямку ризику, тобто ймовірна зміна сукупного ризику протягом наступного року.

Однак недостатня розвиненість фондового ринку, відсутність уніфікованого для банків моніторингу за станом процентного ризику та обмежене застосування сучасних методик його аналізу (GAP-аналіз, дюрація, VAR) ставить під сумнів використання оцінки ринкового ризику при обрахунку достатності капіталу [3].

Враховуючи дослідження існуючих проблем у контексті адаптації банківської системи України до міжнародних стандартів, впровадження рекомендацій Базельського комітету, можна зробити наступні висновки:

– сьогодні у науковців та практиків немає категоричних суджень та одностайних думок про позитивні і негативні сторони впровадження Базеля II навіть у високорозвинених країнах, не кажучи вже про

- країни з перехідною економікою, в тому числі і нашу державу;
- Україна, яка прагне вступу до СОТ, обрала євроінтеграційний курс, а тому імплементація цих рекомендацій у національне законодавство є пріоритетним завданням для нашої держави. Необхідно ґрунтовно працювати над впровадженням положень “Базеля II”, аналізуючи та використовуючи позитивний та негативний досвід зарубіжних країн;
 - на сучасному етапі формування передумов для реальної інтеграції України до Євросоюзу, розвитку стійкої конкурентноспроможної банківської системи, реалізація новацій у вдосконаленні банківського нагляду та регулюванні банківської діяльності набуває вагомого значення.

Можна виділити ряд заходів, що сприятимуть цим процесам:

- для визначення адекватності капіталу банківської системи необхідно розробити методiku оцінки ризиків діяльності банку з врахуванням принципів “Базеля II”;
- поліпшення корпоративного управління;
- поліпшення систем ризик-менеджменту в банках другого рівня;
- з метою виявлення передумов виникнення фінансових проблем у банківській сфері необхідно удосконалити процедуру банківського нагляду на основі оцінки ризиків;
- підвищення рівня прозорості банківської системи за допомогою вдосконалення звітності.

Базельський Комітет спрямував зусилля на те, щоб наглядові органи залучали комерційні банки до співпраці. Тому останні сьогодні змушені докласти активних зусиль для проведення досліджень і методологічних розробок – а

це постійний пошук й генерація нових ідей на основі інформації з будь-яких доступних джерел. Їм необхідно почати діяти на зразок інноваційних дослідних центрів та розробляти власні банківські методології і технології.

Література

1. *Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, затверджені Постановою НБУ № 361 від 02.08.2004 р.*
2. *Положення “Про організацію операційної діяльності в банках України”, затверджене Постановою НБУ № 254 від 18.06.2003 р. (зі змінами та доповненнями від 18.02.2004 р., 21.11.2005 р., 06.11.2006 р.)*
3. *Гуцал І., Брич В., Вовк О. “Базель II” та сучасні тенденції до регулювання банківських ризиків // Вісник ТАНГ. – 2005 р. – № 5–2.*
4. *Довгань Ж. Базельські стандарти оцінювання адекватності власного капіталу банків // Вісник ТАНГ. – 2005 р. – № 5–2.*
5. *Кириленко В. Організація окремих елементів внутрішнього контролю в банках // Банківська справа. – 2006 р. – № 3.*
6. *Кротюк В., Куценко О. Базель II: нова концептуальна редакція Базельської угоди про капітал // Вісник НБУ. – 2006 р. – № 3.*
7. *Потемкин С. А., Киреева И. В. Базель II: новые подходы к оценке рисков // Мир денег. – 2005 г. – № 11(67).*
8. *Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку: Підручник. – К.: КНЕУ, 2004.*
9. *Сарахман О. М., Раєвський К. Є., Скаско О. І. Банківський нагляд, ЛБІ НБУ, 2005.*
10. *Юрків В. Європейський союз запроваджує Базель II // Вісник НБУ. – 2006. – № 9.*
11. *www.nbu.gov.ua*